

Teorija prava u socijalističkoj Jugoslaviji

*Ivan Padjen**

UDK 340.11.01(497.1)“1945/1990”
Review scientific paper / pregledni znanstveni rad
Received / primljeno: 2. 1. 2013.
Accepted / prihvaćeno: 21. 3. 2014.

U spomen Eugena Pusića (1916.–2010.)

Rad, nastao 1988. kao prinos nikada objavljenom priručniku o društvenim znanostima, vjerojatno je najbolji spomen na Pusićeva temeljna istraživanja prava, jer ih prikazuje u kontekstu teorije prava u Jugoslaviji. Istodobno, rad je još uvijek jedini obuhvatni pregled teorije prava u socijalističkoj Jugoslaviji. Ta je teorija zanimljiva kao stalna transformacija marksističko-lenjinističke ortodoksije, koja je u kasnim danima Jugoslavije svojim metodama i interesima odgovala matici pravne teorije na Zapadu, no ostala je zaokupljena, u skladu s marksističkim naslijeđem, društvenim kontekstom prava. Pusić je dao najznačajniji doprinos izučavanju jugoslavenskoga socijalističkog prava. Njegova analiza socijalnih funkcija prava započinje nalazom da je pravo izvorno bilo metoda regulacije koja pojednostavnjuje socijalne probleme priznavanjem isključivih, no prenosivih prava manjini. Uključivanje prije ignoriranih interesa u vršenje političke vlasti (demokracija), u raspoređivanje ekonomskih dobara

* Prof. dr. sc. Ivan Padjen, redoviti profesor prava i znanstveni savjetnik na Katedri za teoriju prava i države, filozofiju prava i ljudska prava te javne politike Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (professor at the Chair of General Theory of Law and State, Philosophy of Law and Public Policies at the Faculty of Law, University of Rijeka, e-mail: ivan.padjen@zg.t-com.hr).

(društveno vlasništvo) i upravljanje porodičnim poslovima (jednakost spolova) umanjilo je tenziju koja je nužna za funkcioniranje društvenog sistema. Zagovornik postupnosti, Pusić je sugerirao da rješenja treba tražiti u nastajućoj mreži samoupravljanja kao i u adaptaciji pravnih institucija.

Ključne riječi: teorija prava, Jugoslavija, Eugen Pusić

1. Predgovor¹

Prinosi Eugena Pusića temeljnim istraživanjima prava, koje je razvijao u vrijeme kad je vodio Radnu grupu Pravo i društvo – temeljna istraživanja Razreda za društvene znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1980-ih godina i sustavno izložio u svojoj knjizi *Društvena regulacija* (1989.), najprimjerenije je sagledati u kontekstu teorije prava u socijalističkoj Jugoslaviji. Ovaj rad je i po izvoru vezan uz Eugena Pusića. Nastao je 1988. na molbu Stjepana Ivaniševića, Pusićevoga dugogodišnjeg suradnika i nasljednika na Katedri upravne znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kao pregled teorije prava za priručnik o stanju društvenih znanosti u Jugoslaviji koji je pripremao Ante Petak, iz Instituta društvenih istraživanja Sveučilišta u kojemu su Pusić i suradnici godinama istraživali; no priručnik, zbog raspada Jugoslavije, nikada nije objavljen.

Rad je izložen na skupu Istraživanja pravne povijesti u jugoistočnoj Europi, organiziranom od Instituta za ustavnu i pravnu povijest Sveučilišta u Beču, 9.–11. listopada 2008.

Glavni tekst rada ne prikazuje prinose hrvatskih autora Andrije Berljaka, Mirjana Damaške, Iva Lapene, Branimira Lukšića i Renéa Marcica te slovenskoga Leonidasa Pitamica (možda i nekih drugih jugoslavenskih autora), objavljene izvan socijalističke Jugoslavije koji u njoj nisu bili predmetom javne rasprave ili barem primjetne pažnje. No naslovi odabranih prinosa spomenutih autora dodani su 2013. popisu literature.

¹ Autor zahvaljuje na pomoći koju je u pripremi ovog rada 1988.–1989. dobio od Marijana Pavčnika (Ljubljana), Jasminke Hasanbegović (Beograd) i Miomira Matulovića (Rijeka). Autor je od 1979. do 1983. bio tajnik Radne grupe Pravo i društvo – temeljna istraživanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, koju su 1979. utemeljili i vodili akademici Natko Katičić (1901.–1983.) i Eugen Pusić, te, uz njih kao glavne urednike, urednik godišnjaka Grupe naslovljenog *Pravo i društvo*, vol. 1–5 (1982.–1989.).

2. Pojam teorije prava

Naziv teorija prava primjenjiv je na sva sistematska istraživanja prava koja rekonstruiraju mrežu pojmova o pravu na temelju izvanpravnih (filozofijskih, sociologijskih itd.) i konvencionalnih pravnih kriterija. Premda mnogi napisi jugoslavenskih pravnika i drugih društvenih znanstvenika imaju naglašenu teorijskopravnu dimenziju, publikacije nastavnika teorije prava i sličnih univerzitetskih predmeta imaju integrativnu ulogu u formiranju discipline (neodređenost discipline pokazuje i Popović (1970.), jedini vodič kroz jugoslavensku pravnoteorijsku literaturu).

3. Teorija prava prije 1945.

Jedna od četiriju katedri prvog Pravnog fakulteta na tlu Jugoslavije, osnovanog 1776. u okviru Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, bila je Katedra za prirodno pravo i za javno (opće i međunarodno) pravo. Od 1850. do danas na tom se Fakultetu izvodi nastava iz Enciklopedije prava (danas: Opće teorije države i prava) i Filozofije prava (Metelko, 1971).

U Kragujevcu se 1840., u okviru Pravoslavnog odeljenja tad osnovanog Liceja, predaje Prirodno pravo. Ta institucija 1863. prerasta u Pravni fakultet u Beogradu, na kojemu se predaje Enciklopedija prava (Simić, 1982). Nastava iz tog ili sličnih predmeta izvodi se i na pravnim fakultetima osnovanima poslije Prvoga svjetskog rata (Ljubljana, Subotica).

U razdoblju do Drugog svjetskog rata nekoliko jugoslavenskih pravnika dalo je važne prinose teoriji prava: Pitamic, Furlan i Kušej u Ljubljani, Katičić, Krbek i Lanović u Zagrebu; Jovanović, Tasić i – od svih najznačajniji – Živanović (1970, 1986) u Beogradu. Ti pisci su imali ograničeni utjecaj na razvoj teorije prava poslije Drugog svjetskog rata, kad je marksizam postao službenom doktrinom. Treba, međutim, uočiti da poratni period nije bio stimulativan za razvoj bilo kakve teorije prava. Do 1948. neupitno je prihvaćana tada važeća sovjetska teorija države i prava, koja je bila integralni dio sovjetske verzije dijalektičkog i historijskog materijalizma. Uvjerenje da je pravo pojmovno samo kao instrument države te da su država i pravo u osnovi već objašnjeni od klasika marksizma-lenjinizma ostalo je vladajućim do sredine pedesetih godina.

4. Institucionalizacija teorije prava

Danas je na petnaest jugoslavenskih pravnih fakulteta i na desetak viših pravnih i upravnih škola predmet pod nazivom Teorija države i prava, Uvod u pravo, Uvod u pravnu znanost ili Osnove prava obvezatan predmet prve godine dodiplomskih studija. Uz to, na nekoliko pravnih fakulteta (npr. u Ljubljani, Zagrebu, Splitu, Beogradu) predmet Filozofija prava obvezatan je ili fakultativan na višim godinama dodiplomskih studija i na nekoliko postdiplomskih studija, a na Pravnom fakultetu u Beogradu od 1972. kontinuirano djeluje postdiplomski studij za znanstveno usavršavanje iz teorije prava.

Danas u Jugoslaviji postoji tridesetak univerzitetskih stalnih nastavnika Teorije države i prava ili sličnih predmeta. Najveći doprinos oblikovanju discipline dao je, kao pisac, nastavnik i organizator, Radomir Lukić (Beograd; bibliografija Lukić, 1985). Drugi utjecajni autori su: Berislav Perić (Zagreb), Gorazd Kušej (Ljubljana), Ljubomir Tadić i Stevan Vračar (Beograd), Nikola Visković (Split), Antun Perenič (Ljubljana). Među autorima koji nisu nastavnici teorije prava treba spomenuti Eugena Pusića i Žarka Puhovskog (Zagreb), Jovana Đorđevića (Beograd) i Igora Primorca (Beograd, sada Hebrew University, Jerusalem).

Važnu integrativnu ulogu imaju stalne radne grupe: Grupa za teoriju prava Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu² te Pravo i društvo – temeljna istraživanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.³

Pravni fakultet i Institut za uporedno pravo u Beogradu organizirali su prvi istraživački projekt unutar kojega su sistematski zahvaćeni neki ključni teorijski problemi prava (Država i pravo u samoupravnom socijalističkom društvu, 1975.–1980.⁴ Zanimljive rezultate treba očekivati u okviru potprojekata o pravnom rasuđivanju i o povijesti teorije prava u Srbiji, sada u toku, prvi na Pravnom fakultetu u Ljubljani, a drugi na Pravnom fakultetu u Beogradu. Pravni fakultet u Rijeci i četiri srodne institucije an-

² Osnivač i voditelj Radomir Lukić; v. *Zbornik za teoriju prava*, sv. 1, 1977., sv. 2, 1982., sv. 3, 1987.; v. također *Međunarodni simpozijum o metodologiji pravnih nauka*, 1967., 1973.; *Međunarodni simpozijum o filozofiji prava*, 1978.

³ Osnivači i voditelji Natko Katičić, Eugen Pusić i Vladimir Bayer; v. *Pravo i društvo*, vol. 1. 1982.; vol. 2. 1983.; vol. 3. 1984.; vol. 4. 1985., vol. 5. 1989.

⁴ V. neke rezultate u edicijama Instituta za uporedno pravo *Izvori prava u samoupravnom socijalističkom društvu*, 1973., i *O sistemu prava SFRJ*, 1979.

gažirani su na projektu Rekonstrukcija teorijsko-metodologijskog okvira istraživanja temelja prava i pravnog pluralizma, 1987.–1990.

Više pravnih fakulteta u Jugoslaviji (naročito Ljubljana) ima programe suradnje sa stranim sveučilištima u kojima sudjeluju i teoretičari prava. Srpska akademija nauka i umetnosti organizirala je više međunarodnih skupova o problemima teorije prava, a Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti organizira u 1989. međunarodni kolokvij o ljudskim pravima. Jugoslavenski teoretičari prava do sada su sudjelovali samo u jednom projektu Bečkog centra UNESCO-a za društvene znanosti (Blagojević i Košutić, 1982). U Jugoslaviji ne postoji nacionalni ogranak Međunarodnog udruženja za pravnu i socijalnu filozofiju (IVR).

5. Transformacija teorije prava

Jugoslavenska teorija prava nema niti jednu od osobina koje bi je kvalificirale kao veći tok današnje pravne misli, kakav su to fenomenologijska ili marksističko-lenjinistička teorija prava ili kritički pravni studiji. Niti je jugoslavenska teorija prava inspirirana nekom autohtonom filozofijom. Najplodniji dio jugoslavenske filozofije (*Praxis*) bio je zaokupljen mogućnošću revolucionarne promjene i, kao takav (ili tako shvaćen od većine pravnika) nije mogao pružiti oslonac za formuliranje teorije pravnog poretka. Nadalje, Jugoslavija nije uspjela razviti osobite institucije i prakse koje bi bile izazov za teoriju prava i inspirativni primjer za druge zemlje. Sistem društvenog vlasništva i samoupravljanja, koji je mogao postati takvim izazovom i primjerom, sedamdesetih godina je usmjeren u pogrešnom pravcu, a osamdesetih – kad je njegova neefikasnost postala očitom – gotovo derogiran državnom regulacijom. Napokon, nedostupnost pravnog materijala (naročito upravnih i sudskih odluka) sparena s legalističkim predrasudama spriječila je jugoslavenske pravne znanstvenike da sistematski analiziraju konkretizaciju svog nacionalnog prava (operativne temelje, tj. »empirijske izvore« individualnih odluka i stvarne uzorke pravnog rasuđivanja). Zbog tog razloga jugoslavenski doprinos današnjoj međunarodnoj diskusiji, koja je usredotočena na pravno rasuđivanje, nužno je ograničen. Jugoslavenska teorija prava je (ipak) vrijedna pozornosti kao kontinuirana transformacija marksističko-lenjinističke ortodoksije koja danas korespondira po metodama i po interesima matici pravne teorije na Zapadu, no zadržava pogled na socijalni kontekst prava koji je karakterističan za marksističku tradiciju. Transformacija je poticana nizom studija o vodećim pravnim teorijama, koje su, u pravilu, pisane na temelju ekstenzivnih bibliografija. Neke od tih studija

trebale bi biti zanimljive stranim čitaocima. Perić (1964: 181–206), Vračar (1978), Tadić (1983) i Barišić (1986a, 1986b) dali su stimulativne interpretacije razvoju pravne filozofije. Podgorac je napisao prvi sistematski prikaz pravne teorije Leona Petražickog (1981; 1983). Iscrpne informacije sadržavaju ovi kritički komentari: Viskovićev o Carlosu Cossiju (u tisku za 1990); Matulovićev o Herbertu Hartu (1986); Hasanbegovićeve o Chaimu Perelmanu (1988). Lidija Basta je istražila socijalne uvjete i transsistemsku relevantnost teorije i prakse angloameričkog konstitucionalizma (1984). Pokrovac priprema jednu od prvih većih studija o Hermannu Kantorowiczu (1986).

6. Pristupi formuliranju teorije prava

Ključnu ulogu u formiranju jugoslavenske teorije prava imala su istraživanja marksističke i kelzenijanske tradicije. Ta su istraživanja rezultirala u četiri pristupa formuliranju teorije prava.

Prema prvom pristupu, koji je razradio Perić (1962), moguće je zasnovati distinktivnu marksističku teoriju prava na temelju marksističke dijalektike, kako je ona eksplicirana od Engelsa i Lenjina, i na temelju posebnih metoda, razvijenih u drugim tradicijama i disciplinama, koje mogu konkretizirati dijalektiku. Perić usmjerava svoju kritiku, s jedne strane, prema staljinističkoj reviziji marksizma, u kojoj je materijalizam potisnuo dijalektiku, a s druge prema Kelsenovom normativizmu, koji tretira pravo kao sistem depsiologiziranih zapovijedi i, konzekventno, nalazi temelj pravnog sistema u fiktivnoj normi, a ne u političkom organu.

Lukić (1977), poput Perića, drži da je materijalistička dijalektika opća metoda spoznaje koja se konkretizira posebnim metodama. Međutim, Lukić je zaokupljen posebnim metodama, a njegove su metodologijske postavke mješavina epifenomenalizma (primat realnih pojava nad psihičkim procesima i idealnim predmetima) i pozitivizma (uvjerenje da su definicije ili neobvezatne stipulacije ili opisi upotrebe riječi; uvjerenje da je državu i druge realne pojave – ne međutim pravo, koje je uglavnom idealna pojava – moguće identificirati realnim metodama, tj. ne-normativno; uvjerenje da znanost može biti vrijednosno neutralna).

U mogućnost zasnivanja distinktivne marksističke pravne znanosti (teorije, filozofije) vjeruju i Džinić (1979), Grebo (1979) i Babić (1987).

Drugi pristup, koji je reprezentativan za najplodniji dio jugoslavenske filozofije od 1950-ih do 1970-ih godina (*Praxis*), negira mogućnost zasnivanja distinktivne marksističke teorije prava. Tadić (1962), vodeći autor te

orijentacije, završava svoju kritiku Kelsenove teorije tvrdnjom da Marxova dijalektika, napose kategorije svjesnog bića (*bewusstes Sein*) i prakse, daje sintetički pogled na međuovisnost idealnog i realnog, koju je Kelsen neuspješno pokušao negirati. Međutim, Tadić ističe da »glavni cilj marksističke analize nije i ne može da bude stvaranje nove i 'bolje' pravne teorije, pošto marksizam kao socijalistička kritika građanskog društva nastoji da prevlada jurističko stajalište, koje je i samo produkt građanskog društva«.

Treći pristup je primjetan u napisima koji sistematski integriraju probleme i uvide zapadnih teorija te postupno otkrivaju ograničenja marksističkih teorija prava. Ogleđan primjer je Viskovićeva utjecajna studija o pojmu prava (1976; 1981). Ekspozicija njezinih filozofskih i socioloških osnova (koja je, značajno, inspirirana humanističkim marksizmom) više je naznaka praktičnih ciljeva kojima treba služiti stipulativna definicija prava i teorija prava utemeljena na takvoj stipulaciji nego ontologija ili aksiologija iz koje je moguće izvesti istinitu ili obvezatnu definiciju prava. Pereničev tekst o »prirodi stvari« u filozofiji prava i pravnoj praksi (1972) upućuje na razlog zbog kojega ne postoji marksistička ontologija i aksiologija prava: Marxov ontologijski monizam i dijalektika negiraju dualizam normi i činjenica, ali ga (još) ne razrješavaju. Nedavna rasprava o marksizmu i prirodnom pravu indicira, štoviše, da aksiologija prava ne može biti utemeljena na Marxu. Prema Basti (1987; 1988), Marx nema zadovoljavajući odgovor na pitanje Ernsta Blocha: Ima li u ljudskim pravima nečega utopijskog, nadilazi li nešto u jusnaturalizmu ideologijska ograničenja?

Četvrti pristup rezultat je, s jedne strane, nalaza da u okviru marksizma nije moguće naći rješenje bitnih pravnih problema, a, s druge, uvida da je marksizam kao teorija postao sadržajno prazan. Potonji uvid eksplicirao je Puhovski (1984) na, po prilici, sljedeći način: Marxova nakana bila je da misaono pripravi svjesno uređeni svijet, koji je – po Marxu – moguće uspostaviti samo revolucijom i koji bi Marxovu vlastitu misaonu pripravu – kao integralni dio sadašnjeg svijeta – učinio izlišnom; Marxova trajna aktualnost dokaz je neuspjeha njegove nakane; i stoga suvremeni marksisti nisu više »intelektualni djelatnici svjetske revolucije«, nego su interpreti postojećeg svijeta na temelju revizija Marxove kritike; ako je moguće doprijeti do odlučujućih razloga neuspjeha Marxove nakane, to je moguće samo izvan okvira suvremenog marksizma kao samosvojne teorijske konstrukcije. Puhovski (1987), posljedično, traži temelje društvenih znanosti (a ne samo marksističke teorije), nalazeći da ih je najprimjerenije obrazložila postempiristička filozofija znanosti.

Dijeleći isti interes, autor ovog prikaza došao je do zaključka da postempiristička filozofija rehabilitira ranog Kelsena, koji je držao da su ne samo

pravna znanost i etika nego i gramatika i logika normativne znanosti. Argument je sljedeći: razumijevanje je temeljna metoda istraživanja društva (Apel, Von Wright; usp. Weber); razumijevanje je najprimjerenije shvatiti kao normativno objašnjavanje (Kelsen, Winch); s obzrom na to da su moderne države i društva konstituirani pravnim normama, kauzalističke znanosti o modernim državama i društvima (kao što su to ekonomija i sociologija) pretpostavljaju pravne i pravnoznanstvene identifikacije svojih predmeta; pravo (moral, politika, itd.) ne može, međutim, biti definirano bez promjene modernih pretpostavki o ljudskoj prirodi (Padjen 1984; 1988b).

Pusić (1988; 1989) drži da bi paradigmska (u osnovi naturalistička) društvena znanost mogla zamijeniti pravne i ostale zdravorazumske identifikacije društvenih pojava. Upozorava da nemamo i da u sagledivoj budućnosti ne trebamo očekivati paradigmu u društvenim znanostima te priznaje zahtjeve za valjanošću raspoloživih »sistematizacija iskustva« (pravna znanost, sociologija, ekonomija itd.).

7. Poimanja prava

Transformacija filozofijskih pretpostavki reflektirala se u poimanjima prava, koja su postupno potisnula Lukićevu teoriju. Njegova teorija, koja je imala najveći utjecaj od 1950-ih do 1970-ih, u biti je legalistička, kao i sovjetske teorije. Prema Lukiću (npr. 1970), naime, pravo je skup općih normi sankcioniranih od države koje služe održavanju onog načina proizvodnje koji je u interesu vladajuće klase (usp. Čhikvadze 1970: 375).

Vračar je (1965) radikalizirao legalističku tezu o povezanosti prava i države teorijom da su pravo i država samo dvije strane istog poretka. Tom je radikalizacijom, međutim, zaniijekao dihotomiju realnog (država) i idealnog (pravne norme), s kojom prolazi ili pada Lukićeva teorija. Perić je (1962; 1964) osporio legalističku tezu da je pravo jednosmjerna projekcija vlasti, pokazujući da je ono uvijek jedinstvo heteronomije i autonomije i, kao takvo, višedimenzionalna struktura koja se sastoji od pozitivnih i nadpozitivnih standarda koji efikasno uređuju društvene odnose.

Odlučujući zaokret učinili su Visković i Perenič. Visković je (1976; 1981) prvi sistematski izveo teoriju da je pravo jedinstvo prednormativnih odnosa društvenih vrijednosti i pravnih normi. Perenič je (1981a) pokazao da je pravo, premda je genetski povezano s društvenim (napose ekonomskim) odnosima, relativno samostalna normativna struktura koja se temelji na

nekim specifičnim vrijednostima i ne može biti svedena niti na ideologiju niti na politiku.

Pogledi pisca ovog prikaza na prirodu prava su sljedeći: pravo je sistem društvenih odnosa koji su, kao i svi drugi društveni odnosi, inherentno normativni; »ključ pravne znanosti« je razlika između komunikacijskih i instrumentalnih pravnih odnosa; međunarodna zajednica je primjereni okvir pravnih istraživanja (Padjen, 1988a).

8. Teorijskopравни problemi

Odbacivanje legalizma učinilo je jugoslavenske pisce osjetljivima za standardne jurisprudencijalne probleme i, istovremeno, za stvarne probleme regulacije u socijalizmu.

Među brojnim radovima koji se odnose na »izvore prava« treba spomenuti monografije i veće rasprave o izvorima jugoslavenskog prava (Pavčnik, 1983); odnosu prava i morala (Perenič, 1981b; Babić, 1987; Padjen, 1988a); ustavu (Đorđević, bibliografija 1984; Jovičić, 1977; Basta, 1986a, 1986b; Perenič, 1988); samoupravnom pravu (Jovanović i Košutić, 1981; Visković, 1981: 327–346; Perenič, 1983: 41–101 i 142–153; Pavčnik, 1986); autonomnim normama i sankcijama trgovačkog prava (Goldštajn, 1983); sudskoj presudi kao izvoru prava (Košutić, 1974a; 1974b) i sudskoj provedbi subjektivnih prava (Zupančić, 1981; Dika, 1987). Promjenu perspektive od izvora kao statičkih normativnih akata na dubinske strukture pravnog jezika i na autoritet stvaranja prava indiciraju Viskovićeva (1985; 1989) semiotička analiza jugoslavenskog prava i nedavni članak L. Basta-Ivančević (1986a) o prirodi ustava: ustav je akt koji daje pravnu snagu proceduralnim uvjetima za postizanje konsensa, garantira i ograničava vršenje legitimne moći i konkretizira izvanjski legitimacijski razlog; postoje dva bitno različita tipa ustava (zapadni i socijalistički), koja su utemeljena na divergentnim ideološkim interpretacijama proceduralnih uvjeta konsensa. Promjena perspektive potaknula je interes za pravno rasuđivanje. Perenič je (1987) osporio vladajuće stajalište da sociologija može pružiti empirijsku podlogu pravne aksiologije. Pavčnik (1987; 1988), vodeći autoritet o problemu, pokazao je da tradicionalno učenje o pravnom silogizmu treba biti zamijenjeno teorijom argumentacije, koja ne može kazati kako je moguće izvesti pravnu odluku, ali može rekonstruirati komponente pravnog rasuđivanja (činjenice, izvore, vrijednosti) i pokazati nedostatke u vladajućim oblicima pravnog odlučivanja. Međunarodni pravници su, neiznenadu-

juće, rano razvili interes za pravno rasuđivanje. Degan je napisao utjecajne monografije o interpretaciji međunarodnih ugovora (1963) i o pravičnosti u međunarodnom pravu (1970). Metelko objavljuje studije o prirodnom pravu i pravičnosti u razgraničavanju morskih prostora (1982; 1988).

9. Socijalističko pravo kao problem

Odnos prava, ekonomije i politike nedavno je reinterpretiran. Pokazano je da su pokušaji da se definira i identificira vlasništvo kao prednormativni (i nepravni) ekonomski odnosi beziznimno bili neuspješni. Pojam ekonomskog vlasništva ima smisla samo ako upućuje na ekonomske funkcije pravnih institucija, naročito na prisvajanje viška vrijednosti (Padjen, 1985). Puhovski i Pusić sumnjaju, međutim, da je vlasništvo, čak i tako redefinirano, plodna kategorija za analizu socijalističkih sistema.

Puhovski (1988) definira vlasništvo kao poopćivo intersubjektivno priznato utemeljenje djelovanja pojedinca ili skupine. Njegova analiza relevantnih socijalnih teorija (od Grotiusa do Luhmanna) i praksi vodi sljedećem zaključku: u kontekstu socijalističke realnosti smisao je društvenog vlasništva, paradoksalno, baš u tome da ne utemeljuje nikakvo djelovanje, budući da je u »realnom socijalizmu« jedini ovlašten tip djelovanja predodređen time da politička sfera preuzima poziciju proizvodne, tj. proizvodnja viška moći nadomješta proizvodnju viška vrijednosti.

Pusić (1985; 1989) započinje svoju analizu socijalnih funkcija prava nalazom da je pravo izvorno bilo metoda regulacije koja pojednostavnjuje socijalne probleme priznavanjem isključivih, no prenosivih prava manjini. Uključivanje prije ignoriranih interesa u vršenje političke vlasti (demokracija), u raspoređivanje ekonomskih dobara (društveno vlasništvo) i upravljanje porodičnim poslovima (jednakost spolova) umanjilo je tenziju koja je nužna za funkcioniranje društvenog sistema. Zagovornik postupnosti, Pusić sugerira da rješenja treba tražiti u nastajućoj mreži samoupravljanja kao i u adaptaciji pravnih institucija.

Ponovno otkriće važnosti prava dalo je nov poticaj istraživanjima o pravnom položaju pojedinca. Primorac je u seriji napisa sistematski izložio i branio retribuciju kao osnovu kažnjavanja (1978–1989). Prevladava, dakako, interes za prava. Prije spomenuti okrugli stol o marksizmu i prirodnom pravu usredotočio se na ljudska prava. Slovenski pravници, filozofi i drugi društveni znanstvenici objavljuju zbornik radova o teorijskim osnovama i pravnim režimima ljudskih prava (Jambreč, Perenič, Uršič, 1989).

Matulović (1987) priprema obranu tradicionalne ideje o prirodnim pravima protiv prigovora da je, s jedne strane, ideja politički štetna pojmovna konfuzija utemeljena na naturalističkoj pogrešci te da su, s druge, prava historijski određena i svediva na dužnosti.

Literatura

- Babić, D. (1987) Pravo i moral: eseji iz filozofije prava. Osijek: CITRO
- Barišić, P. (1986a) Suvremena filozofija prava i pojam običajnosti. *Filozofska istraživanja* 6(4): 1137-1148
- Barišić, P. (1986b) Gegenwaertige Rechtsphilosophie und Begriff der Sittlichkeit, uebers. *Synthesis philosophica* 5(1): 263-278
- Basta, L. (1984) Politika u granicama prava: studija o anglosaksonskom konstitucionalizmu. Beograd: IIC SSOS
- Basta, L. (1986a) Constitution as an Act of Positivisation of the Legitimacy Principle. *Rechtstheorie* 17(1): 111-121
- Basta, L. (1986b) The Limits of Constitution and Constitutional Law: The Rule of Law as a 'Superconstitutional Principle'. U: *Yugoslav Reports for the XIIth International Congress of Comparative Law*. Belgrade: Institute of Comparative Law
- Basta, D. (1987) Rasprava na kolokviju »Marksizam i prirodno pravo«. *Marksistička misao* 1: 62
- Basta, D. (1988) Pravo pod okriljem utopije: Ernst Bloh i tradicija prirodnog prava. Beograd: Rad
- Berljak, M. (1978) Il diritto naturale e il suo rapporto con la divinità in Ugo Grozio. Roma: Universita Gregoriana
- Blagojević, B., B. Košutić (1982). Sources of Law in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. U: Kourilsky, Ch., A. Racz, H. Schaffer (eds.) *The Sources of Law: A Comparative Empirical Study; National Systems of Sources of Law*. Budapest: Akademiai Kiado
- Čhikvadze, V. M. (1970) Marksistsko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava, t. 1. Moskva: Juridičeskaja literatura
- Damaška, M. (1986) *The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process*. New Haven CT: Yale University Press
- Degan, V. (1963) *L'Interprétation des accords en droit international*. Le Haye: Nijhoff
- Degan, V. (1970) *L'Équite et le droit international*. Le Haye: Nijhoff
- Dika, M. (1987) Pravo na tužbu: prilog učenju o ulozi procesa u ostvarivanju pravnog poretka. Zagreb: Pravni fakultet
- Džinić, F. (1979) Jedan pokušaj zasnivanja marksističke teorije prava: sovjetska teorija prava ranog perioda. Beograd: SANU

- Đorđević, J. (1984) Bibliografija radova Jovana Đorđevića. Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 32(1-2)
- Goldštajn, A. (1983) Autonomne norme i autonomne sankcije u domaćem i međunarodnom trgovačkom pravu. *Pravo i društvo* 1981-82, 2: 87-106
- Grebo, Z. (1979) Marx i Kelsen: kritička analiza Kelsenove kritike naučne osnovnosti Marxovog shvatanja društva. Sarajevo: Svjetlost
- Hasanbegović, J. (1988) Perelmanova pravna logika kao pravna retorika. Beograd: IIC SSOS
- Jambrek P., A. Perenič, M. Uršić (ur.) (1988) Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti. Ljubljana: Mladinska knjiga
- Jovanović, V., B. Košutić (1981) Samoupravno pravo u pravnom sistemu SFRJ. Beograd: Privredna štampa
- Jovičić, M. (1987) O Ustavu: teorijsko-komparativna studija. Beograd: Savremena administracija
- Košutić, B. (1974a) Sudska presuda kao izvor prava. Beograd: Savremena administracija
- Košutić, B. (1974b) To What Extent are Judicial Decisions and Legal Writings Sources of Law. U: Yugoslav Report: for the IXth International Congress of Comparative Law. Belgrade: Institute of Comparative Law
- Lapenna, I. (1954) Conceptions soviétiques de droit international public. Paris: Pedonne
- Lapenna, I. (1964) State and Law: Soviet and Yugoslav Theory. London: The Atlantic Press
- Lukić, R. D. (1974) La théorie de l'état et du droit. Paris: Dalloz
- Lukić, R. D. (1977) Metodologija prava. Beograd: SANU
- Lukić, R.D. (1985) Objavljeni radovi prof. Radomira Lukića. Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 32(5-6): 732. i d.
- Lukšić, B. (1981) Law and Human Nature: Some Ontological Premises of Natural Law. *Rechtstheorie* 12(2): 191-208
- Lukšić, B. (1981) Ethics and Cognition. *Rivista internazionale di filosofia del diritto* 4
- Lukšić, B. (1980) Fact and Value in Legal Norms. *Rivista internazionale di filosofia del diritto* 57(1): 52-71
- Lukšić, B. (1986) Progress as ideology. *Archiv fuer Rechts- und Sozialphilosophie* 72(2)
- Lukšić, B. (1988) Law and Morality. *Archiv fuer Rechts- und Sozialphilosophie* 74(3)
- Marcic, R. (1971) Geschichte der Rechtsphilosophie: Schwerpunkte, Kontrapunkte. Freiburg i. B.: Rombach
- Marcic, R., I. Tammelo (1989) Naturrecht und Gerechtigkeit: eine Entfueherung in die Grundprobleme. Frankfurt a. M.: Lang
- Miomir M. (1986) Jezik, pravo i moral: filozofija prava Herberta Harta. Rijeka: ICR

- Matulović, M. (1987) Ideja o ljudskim pravima u svjetlu suvremenih rasprava. *Filozofska istraživanja* 7(1): 251-260
- Metelko, J. (1971) Razvitak znanosti i nastave teorije i filozofije prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 21(2): 259-280
- Metelko, J. (1982) Ideje, načela i kriteriji prirodnog prava, pravednosti i pravičnosti u sporovima o razgraničenju nekih dijelova epikontinentalnog pojasa u Sjevernom moru pred Međunarodnim sudom u Hagu: SR Njemačka, Danska i Nizozemska. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 32 (1-2): 85-115
- Metelko, J. (1982) Equity and Delimitation Problems in the Mediterranean. *Prinosi za poredbeno prava i međunarodno pravo* 19(22): 185-222
- Padjen, I. (1984) Norme i činjenice. *Pravo i društvo* 1982-83 3: 21-44
- Padjen, I. (1985) Kritika politekonomskog i građanskopravnog poimanja vlasništva. *Pravo i društvo* 1983-84 4: 33-81; repr. u *Naše teme* 1985 32(12): 990-1035
- Padjen, Ivan (1988a) (Ne)čudorednost (međunarodnog) prava: pristup filozofiji prava. Rijeka: ICR
- Padjen, I. (1988b) Pravne pretpostavke znanosti o modernim društvima. *Naše teme* 32(7-8): 1875-1890
- Pavčnik, M. (1983) *Pravni viri v jugoslovanskem pravu*. Ljubljana: Uradni list SRS
- Pavčnik, M. (1986) Selbstverwaltungsrecht als Teil des Rechtssystems: Unter besonderer Beruecksichtigung des jugoslawischen Rechtssystems. *Rechtstheorie, Beiheft* 10: 317-323
- Pavčnik, M. (1987) Natur und Grenzen der Analogie im jugoslawischen Strafrecht unter besonderer Beruecksichtigung der politischen Straftaten. *WGO: Monathefte fuer Osteuropaisches Recht* 29(5): 257-276
- Pavčnik, M. (1988) Argumentierte Rechtsentscheidung statt Ideologie der 'Rechtsaanwendung'. *Archiv fuer Rechts- und Sozialphilosophie* 74(2): 153-167
- Perenič, A. (1972) 'Narava stvari' v sodobni filozofiji prava. *Pravnik* 27(10-12): 375-387
- Perenič, A. (1981a) Relativna samostojnost prava: prispevek k marksistični teoriji prava. Ljubljana: Pravna fakulteta – DDU Univerzum
- Perenič, A. (1981b) Še o odnosu med pravom in moralom. *Zbornik znanstvenih razprav* 41: 165-202
- Perenič, Anton (1983) *Prispevki za teorijo prava*. Ljubljana: Pravna fakulteta - DDU Univerzum
- Perenič, A. (1987) La méthode axiologique entre le positivisme, le droit naturel et la sociologie. *Archiv fuer Rechts- und Sozialphilosophie, suppl.* 3: 217-22
- Perenič, A. (1988) Principi fondamentali costituzionali nel sistema giuridica Jugoslavo, *Materiali per und storia della cultura giuridica*, 18(1)
- Perić, B. (1962) *Pravna znanost i dijalektika: osnove za suvremenu filozofiju prava*. Zagreb: Narodne novine
- Perić, B. (1964) *Struktura prava*, 6. izd. (1978). Zagreb: SNL

- Pitamic, L. (1956) *Naturrecht und Natur des Rechtes*. Oesterreichische Zeitschrift fuer oeffentliches Recht 7: 190-207
- Pitamic, L. (1960) *Die Frage der rechtlichen Grundnorm*. U: Heydte, F. A. Frhr v. d., I. Seidl-Hohenveldern, St. Verosta, K. Zemanek (Hrsg.) *Voelkerrecht und rechtliches Weltbild: Festschrift fuer Alfred Verdross*. Wien: Springer
- Pitamic, L. (1971) *Linguistik im Voelkerrecht*. Oesterreichische Zeitschrift fuer oeffentliches Recht, N. F. 21: 305-316
- Podgorac, T. (1981) *Teorija prava Leona Petražickog*. Kragujevac: Pravni fakultet
- Podgorac, T. (1983) *Pravna politika Leona Petražickog na osnovi iskustveno-psihološkog izučavanja prava*. Beograd: Svetozar Marković
- Pokrovac, Z. (1986) *Herman U. Kantorowicz i borba oko pravoznanstva*. *Filozofska istraživanja* 6(4): 1149-1166
- Popović, M. (1970) *Građa za bibliografiju teorije države i prava / Materiaux bibliographiques de la théorie générale de l'état et du droit*. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu
- Primorac, I. (1978) *Prestup i kazna: rasprave o moralnosti kazne*. Beograd: Mladost, prevedeno u: *Analysis* 38: 194-199; *Kant-Studien*, 1978 69: 403-421; *Rivista internazionale di filosofia del diritto* 1979 56: 43-60, 1980 57: 582-625; *Hegel-Studien* 1980 15: 187-198; *Philosophy* 1981 56: 203-211; *Philosophical Studies* 1982-83 29: 156-201
- Primorac, I. (1986) *Banquos Geist: Hegels Theorie der Strafe*. Bonn: Bouvier Verlag
- Primorac, I. (1989) *Justifying Legal Punishment*. Atlantic Highlands NJ: Humanities Press International
- Puhovski, Ž. (1984) *Epohalni neuspjeh Marxove intencije?*. *Filozofska istraživanja* 4(1): 13-27
- Puhovski, Ž. (1987) *Znanost i ritual: o simnboličkoj strukturiranosti socijalnog polja*. *Scientia Yugoslavica* 13(3-4): 93-100
- Puhovski, Ž. (1988) *Vlasničko subjektiviranje*. *Naše teme* 32(12): 2907-2917
- Pusić, E. (1985) *Razvoj prava u razvoju samoupravnog socijalističkog društva*. *Pravo i društvo* 1983-84 4: 3-20
- Pusić, E. (1988) *Priroda znanosti*. *Naše teme* 32(1-2): 251-256
- Pusić, E. (1989) *Društvena regulacija: Granice znanosti i iskustva*. Zagreb: Globus
- Simić, M. D. (1982) *Razvoj teorije prava u Srbiji do drugog svetskog rata*. U: Lukić, R. D. (ur.) *Zbornik za teoriju prava, sv. II*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti
- Tadić, Lj. (1962) *Filozofske osnove pravne teorije Hansa Kelsena*. Sarajevo: Veselin Masleša
- Tadić, Lj. (1983) *Filozofija prava*. Zagreb: Naprijed
- Visković, N. (1979) *Problemi marksističke teorije prava*. *Gledišta* 20(2): 3-22
- Visković, N. (1976) *Pojam prava: prilog integralnoj teoriji prava, 2. izd.* (1981). Split: Logos

- Visković, N. (1985) La théorie marxiste du droit et la méthode linguistique. U: Lukić, R. D. (ed.) La méthodologie du droit, t. 1. Beograd: SANU
- Visković, N. (1989) Jezik prava. Zagreb: Naprijed
- Visković, N. (1990) Pravo kao kultura: Egološka teorija prava Carlosa Cossija. Rijeka: ICR
- Vračar, S. (1965) Socijalna sadržina funkcije državnopravnog poretka. Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije
- Vračar, S. (1978) Historical Formation of the Philosophy of Law. U: Lukić, R. D. (ur.) Međunarodni simpozijum o filozofiji prava. Beograd: SANU
- Zupančić, B. (1981) Criminal Law: The Conflict and the Rules. New York
- Živanović, T. (Givanovitsch, Thomas) (1970) Systéme de philosophie juridique synthétique. Paris: LGDJ
- Živanović, T. (1986) Osnovni problemi krivičnog prava; Dualitet krivičnih sankcija, kazne i mere bezbednosti; Princip uzročnosti u krivičnom pravu; Sistem sintetičke pravne filozofije, prir. i predg. Lj. Lazarević. Beograd: Službeni list SFRJ

THEORY OF LAW IN SOCIALIST YUGOSLAVIA

Summary

The paper, written in 1988 as a contribution to a reader on social sciences in Yugoslavia that was never published, is probably the best remembrance of Pusić's basic research of law because it puts the research in the context of the then theory of law. Furthermore, it is still the only comprehensive overview of legal theory in socialist Yugoslavia. This theory is interesting as a permanent transformation of Marxist-Leninist orthodoxy, whose methods and interests in the final years of the Yugoslav state corresponded to the matrix of legal theory in the West, yet remained engrossed with the social context of the law, in accordance with Marxist tradition. Pusić made the most important contribution to the study of the Yugoslav socialist law. His analysis of social functions of law began with the claim that the law had initially been a method of regulation that simplified social problems by acknowledging exclusive but transferable minority rights. The inclusion of previously ignored interests into the execution of political power (democracy), into distribution of economic resources (social ownership), and into regulation of family relations (gender equality), reduced the tensions necessary

for the functioning of any social system. Advocating gradual changes, Pusić suggested that solutions should be sought in the network of self-management and in the adaptation of legal institutions.

Key words: *theory of law in the socialist Yugoslavia, Eugen Pusić*